

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

& Lewis, »The price you pay», *PMS* 9, nr 1). Det handlar således mycket ofta om ett par som tillsammans försöker övervinna svårigheterna. Mary finns ju också med vid huvudpersonens sida även i slutet av »The river». De har trots allt båda drabbats på samma sätt. Så uppfattar även de kvinnliga fansen det (s. 321).

Slutet är heller inte lika pessimistiskt som Ulf Lindberg vill göra det till. Märkligt nog tycks han inte ha observerat att den tungt framvällande musiken alltifrån första refrängen (med textens hjälp) förbinds med floden – och liknar den. Därför är floden egentligen inte uttorkad i slutet. Den finns kvar: vi hör den alla i musikens lugna pulserande rytm även långt efter det att orden har tystnat.

Den avslutande receptionsundersökningen sägs visa att när det gäller »den övergripande meningen» läser fansen på ungefär samma sätt som författaren (s. 330). Men detta framgår knappast av Ulf Lindbergs redovisning. Åtta fans har intervjuats, men det är väldigt få av dessa som kommer till tals i de summariska kommentarerna. Ingen enda gång redovisas synpunkter från samtliga informanter; i den kortfattade redovisningen av »Where did our love go» (en sida!) figurerar t.ex. bara fem av de åtta. För det mesta koncentreras framställningen till en enda. Men inte heller de som kommer till tals bekräftar (som redan framskyttat) på något tydligt sätt författarens läsningar.

Ja, som synes är det lätt att sätta frågetecken i kanten på Ulf Lindbergs avhandling. Men invändningarna får inte undanskymmas att det är fråga om en banbrytande insats på ett nytt och utforskat område. Författaren har givit sig i kast med svåra tvärvetenskapliga problem och han söker lösa dem med hjälp av komplicerade teorier hämtade från flera olika områden. Att den som prövar på så tunga bördor ibland riskerar att förlifyta sig säger sig självt. Man måste gripas av beundran inför den väldiga ansatsen i denna avhandling. Ingen framtida populärmusikforskare kommer att kunna gå förbi den. Säkert kommer den att hitta vägen också utanför Sveriges gränser.

Ulf Boëthius

Kerstin Rydbeck: *Nyktet läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925*. Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen Nr 32. Uppsala 1995.

Den svenska nykterhetsrörelsens litterära institution har inte tidigare varit föremål för någon vetenskaplig undersökning. Kerstin Rydbecks avhandling *Nyktet läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925* är därför ett mycket viktigt bidrag till folk-rörelseforskningen. Studien gäller enbart godtemplarrörelsen och är tidsmässigt begränsad till perioden från IOGT:s första förlagsgrundande till några år efter förbudsomröstningen. Rydbeck ger inom dessa ramar en bred bild av litteraturproduktionen och litteraturanvändningen inom rörelsen. Hon belyser litteraturens hela produktionsprocess från författarna över förlagen och distributionen till läsarna.

Inom IOGT fanns två förlag, Svenska Nykterhetsförbundet (sedermera Oskar Eklunds Bokförlag) och SGU-förlaget som drevs av ungdomsförbundet och grundades 1906. Förlagens ägarstruktur och utgivning, litteraturens distributionsvägar och författarpopulationen behandlas i avhandlingens första del, där också nio av de viktigaste författarprofilerna presenteras med korta biografiska skisser samt med textexempel. Rydbeck liknar Svenska Nykterhetsförbundet vid ett statens affärsdrivande verk inom det alternativsamhälle som nykterhetsrörelsen hade etablerat. Företaget ägdes av »riksdagen», dvs. storlogen. Medlemmarna skulle ha god insyn i hur företaget sköttes. Förlaget betraktades som ett kooperativt företag med speciella förpliktelser gentemot de anställda. Rydbeck slår fast att praktiskt taget all litteratur som fanns med i förlagskatalogerna fram till slutet av 1910-talet hade direkt anknytning till nykterhetsfrågan, alltså även fiktionen. Ändå beskriver hon Svenska Nykterhetsförlagets historia som ett successivt närmande till den borgerliga litterära institutionen, från en position vid sidan om. Skälet ser hon bl.a. i att utbudet breddades i takt med att bildningsverksamheten blev allt viktigare och man också började förmedla statsunderstödd studiecirkellitteratur.

När det gäller författarna har hon räknat med både förlagens utgivning och skribenterna i godtemplarpressen. Hon har hittat hela 711 namn, varav 64 % dock endast förekom en enda gång i pressen. 122 författare förekom tre eller fler gånger och tillsammans med 24 författare som kom ut med minst två titlar hos förlagen får hon en summa av 135 författare som hon betecknar som de viktigaste. I denna grupp ingår även ett tiotal författare från den borgerliga litterära institutionen, som Viktor Rydberg, Carl Snoilsky och Verner von Heidenstam samt några få utländska författare. Där lägger man framför allt märke till att Jack London fattas, vilket Rydbeck förklarar med upphovsrättsliga skäl.

Avhandlingens andra del ger en bild av den aktiva användningen av litteraturen i fyra lokala föreningar, en grundloge, en ungdomsförening, en barnloge och en studiecirkel med bibliotek. Här har huvudfrågan varit vilken litteratur som valdes till högläsning inom föreningarna. För varje förening tecknar Rydbeck först en utförlig historisk bakgrund: de lokala förutsättningarna, näringslivsstruktur, tillgång till lokaler m.m. Sedan ger hon en social klassificering av medlemmarna, hur många män respektive kvinnor det fanns i föreningarna och vilken social respektive yrkesbakgrund de hade.

Efter denna lokalhistoriska inventering ger hon en bild av föreningsaktiviteterna i övrigt. Men det centrala momentet är givetvis högläsningen och högläsningslitteraturen. Här har Rydbeck lagt ner stor möda på att identifiera texterna som användes utifrån de protokollförda uppgifterna. Ytterligare frågor gäller vilka författare som var mest populära, varifrån man hämtade sin högläsninglitteratur och vilka föreningsmedlemmar det var som läste högt.

I avhandlingens tredje och sista del tar hon upp idéer och motiv i den litteratur som lästes högt. Det mesta handlade givetvis om alkoholen och dess skadeverkningar, men även bildnings- och fredsfrågor samt barn och föräldrar var centrala motiv i litteraturen.

Som synes är den empiriska kartläggningen mycket omfattande och knappast något element av den litterära processen har lämnats obeaktat. Men som läsare får man också ett intryck av att det stora materialet har tagit överhand och lämnat lite plats i forskningsprocessen för teoretisk reflektion. De teoretiska utgångspunkter som Rydbeck arbetar med är dock uppenbarligen relevanta och ger impulser till vidare diskussion. Det är framför allt två frågekomplex som är av intresse. Det ena är frågan om vilket slags offentlighet vi har framför oss, det andra hur genusstrukturen inom nykterhetsrörelsen såg ut.

När det gäller den första frågan anknuter Rydbeck självklart till Habermas teser om en borgerlig offentlighet. Hon använder flera olika begrepp för att ringa in nykterhetsrörelsens speciella karaktär av offentlighet. Det mest plausibla är konstaterandet att det rörde sig om en alternativ offentlighet, ett parallellsamhälle, tack vare en påtvingad outsiderposition. Men Rydbeck använder med eftertryck upprepade gånger också begreppet motoffentlighet, en term som har använts av bl.a. Lars Furuland i samband med folkörelsernas litteratur, men som inte återfinns hos Habermas. uttrycket motoffentlighet för tankarna till en oppositionsrörelse mot den borgerliga offentligheten, vilket möjligen i en tidig fas kan sägas om arbetarrörelsen, men knappast om nykterhetsrörelsen. För vad skulle man ha vänt sig emot? Nykterhetsrörelsen hade i stort sett två frågor på programmet, den ena givetvis kampen mot alkoholen, men där hade man medhåll från stora delar av det övriga samhället. Den andra var rösträtt och detta krav riktade sig ju heller knappast mot samhällsförändringen utan var tvärtom en fordran på delaktighet.

När det gäller andra detaljer i nykterhetsrörelsens idévärld tar Rydbeck själv fram en hel rad av element som snarare understryker rörelsens samhällskonforma karaktär än tyder på någon oppositionstendens. Hon tar exempelvis upp nykterhetsrörelsens organisationsbygge som del av en nationsskapande process samt rörelsens strävan att tillägna sig det borgerliga samhällets bildningsgod. Hon beskriver barnuppfostnings- och familjeideal som var ett genuint borgerligt ideal med disciplin, skötsamhet och den stabila kärnfamiljen med tydliga könsroller som ledstjärna.

Rydbeck tar i detta sammanhang även upp en annan term som är minst sagt komplicerad, nämligen »plebejisk offentlighet». Habermas använder uttrycket, men ger inte någon särskilt tydlig definition. I ett utförligt och resonerande förord till senaste upplagan av *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1990) placerar Habermas de plebejiska offentlighetsinitiativen på samhällsskalan någonstans från den lägre borgarklassen och neråt. Exempel är de tidiga socialisterna och andra uttryck för underklassens politiska mobilisering. Han kallar dessa för subkulturella eller klassspecifika varianter av den borgerliga offentligheten. Rydbeck konstaterar endast att begreppet är oklart, men väljer i alla fall att betrakta nykterhetsrörelsen som en del av en sådan »plebejisk offentlighet». Begreppet är egentligen ganska träffande och hade kunnat tillföra en dimension till en teoretisk positionsbestämning av nykterhetsrörelsen, men detta hade uppenbarligen krävt en fördjupad diskussion. Som

det nu är hade Rydbeck med fördel kunnat begränsa sig till begreppen alternativ- eller parallell offentlighet som ju väl träffar nykterhetsrörelsens histo-riska ställning i samhället.

Här kan också nämnas en annan nykterhetsforskare, Christa Appel, som Rydbeck emellertid inte refererar till, som uttryckligen menar att nykterhetsrörelsen var just en genuint borgerlig rörelse, bl.a. eftersom den lovprisade en borgerlig moralkodex: måttlighet och en hög grad av självkontroll. (»Från nykterhet till medberoende. Kontinuitet och förändring i definitionen av kvinnans roll i förhållande till mäns drickande», i: *Kön, rus och disciplin, en nordisk antologi*, red. M. Järvinen & P. Rosenqvist, Helsingfors 1991.) Detta visserligen sagt om USA men parallellerna är tydliga. Det handlade bl.a. också om, som Appel säger, att popularisera det borgerliga familjeidealet med den klassiska könsarbetsdelningen som en symbol för framgång och lycka. Att kvinnan skulle vara yrkesarbetande fanns inte med i bilden. Man byggde å ena sidan upp ideologin om kvinnans moraliska överlägsenhet, å andra sidan uteslöt man henne från offentligheten.

Det för oss över till nästa centrala teoretiska fråga, nämligen genusaspekten. Och även denna teoretiska ansats ger upphov till ett flertal spännande och öppna frågor. Det är en mycket förtjänstfull insats Rydbeck gör genom att konsekvent ta upp frågan om socialt kön och dess betydelse för nykterhetsrörelsens struktur och litteratur. Hon konstaterar bl.a. att nykterhetsrörelsens litterära institution knappast var någon alternativ offentlighet för kvinnor eftersom de varken kunde komma fram som författare eller som aktiva användare. Liksom på föreningslivets offentliga scen i övrigt var kvinnorna få även när det gällde högläsningen.

Rydbeck anknuter i sina resonang kring genus bl.a. till Yvonne Hirdman och begreppet genuskontrakt, dvs. de underförstådda kontrakt som i könsrelationer upprättas av den part som har makt att definiera den andra, vilket också innebär mycket konkreta föreställningar om hur män och kvinnor skall vara mot varandra inom olika institutioner. Rydbeck har t.ex. funnit att flickorna i barnlogen fick många tillfällen att som högläsare och i andra funktioner träda fram. Men hon menar att genuskontraktet skrevs om alltefter som kvinnorna blev äldre, så att de efterhand hamnade mer och mer bakom männen.

I litteraturen finner hon ett konsekvent särartstänkande, dvs. kvinnorna beskrivs alltid som i grunden olika männen och befinner sig i en traditionellt underordnad position. Litteraturen betonar kvinnans roll som maka och mor. Det finns inte någon text där nykterhetsrörelsen beskrivs som ett sätt för kvinnan att ta steget ut i offentligheten.

Detta är intressanta iakttagelser men ett problem som jag ser är att Rydbeck koncentrerar sig uteslutande på frågan om den kvinnliga underordningen. Hon skriver på ett ställe att forskarens uppgift när det gäller genusstrukturen är att söka urskilja den kvinnliga underordningens principer, *hur* underordningen såg ut. Om frågan ställs så kategoriskt och normativt, är risken stor att man tappar bort alternativa tolkningar av historiska skeenden. Exempelvis har Sidsel Eriksen i sina under-

sökningar av dansk nykterhetsrörelse funnit att kvinnorna avhöll sina män från att gå med i föreningarna, dels därför att det kostade pengar och tog tid, dels för att de ansåg att rörelsen var »mystisk». Men många tog avstånd också därför att de inte tyckte om mesiga nykterister utan hellre ville ha en riktig karl som tog sig en sup då och då. Denna attityd tyder långtifrån på en underordnad och passiv roll.

En annan fråga som inte kan besvaras om man ser kvinnorna i huvudsak som offer är varför de utgjorde upp till 40 % av medlemmarna i nykterhetsrörelsen. De måste ju ha haft rationella skäl för sitt engagemang, utöver en abstrakt önskan om att stödja nykterhetssaken. Ett skäl var säkert socialt, vilket Rydbeck också påpekar, bl.a. att föreningarna var en bra plats för att hitta en nykter karl. Men fanns det inte fler anledningar till engagemanget? Föreningarna utgjorde ju också ett av de få sociala sammanhang som tillät kvinnor att lämna privatsfären och utbyta erfarenheter med andra kvinnor. Ytterligare skäl skulle säkert visa sig om man vände blicken och betraktade kvinnorna inte som passiva åskådare, utan som rationellt handlande individer med egna intressen.

Även när det gäller den genom litteraturen förmedlade kvinnosynen måste man utgå ifrån att många kvinnor gillade just särartstänkandet. Man kan inte bortse från att den klart definierade kvinnorollen gav dem samhällelig status som ansvariga för hem och barn. Och alkoholisthustrun är ju i litteraturen just ofta en hjältinga som trots allt lidande håller ihop hemmet och ser till att familjen överlever.

För övrigt bör genusresonemang heller inte enbart handla om kvinnor. Vad var det för mansidentitet som rörelsen och dess litteratur erbjöd? Rydbeck berör ämnet men utan att utveckla tanken i avhandlingen. Enligt Sidsel Eriksen var det manligt att dricka i offentligheten, så vilka manliga symbolhandlingar kunde nykterhetsrörelsen erbjuda i stället? Här skulle man kunna återanknyta till offentlighetsresonemanget. För på ett liknande sätt som borgarna på 1700-talet, etablerade ju även folkrörelserna jämlika resonerande sällskap som stärkte gruppens identitet och männens självkänsla. De erbjöd männen karriärvägar, först inom föreningarna och i förlängningen som bekant i större politiska sammanhang. Och en erkänd samhällelig position med politisk makt var då uppenbarligen i mångas ögon mer viril än den manliga gemenskapen på krogen.

För att avslutningsvis återknyta till Rydbecks resonemang om att nykterhetsrörelsen inte var någon alternativ offentlighet eller litterär institution för kvinnorna skulle man kunna gå ett steg vidare och säga att nykterhetsrörelsen i det avseendet närmast var en parodi på den borgerliga offentligheten. Feministiska forskare som har diskuterat och kritiserat Habermas modell menar att uteslutningen av kvinnorna var strukturellt nödvändig för att den tidiga borgerliga offentligheten skulle kunna fungera. Denna patriarkala offentlighet byggde på att det fanns en privatsfär, som samtidigt nödvändigtvis måste skötas av kvinnorna. Är detta inte ännu tydligare när det gäller nykterhetsrörelsens ideologi och praktik? Rörelsens framgång och struktur

byggde på att kvinnorna stannade kvar i eller gick tillbaka till intimsfären och bevarade det goda hemmet. Den patriarkala offentligheten byggde därmed även här på en patriarkal privathet. Det var tvunget att utesluta kvinnorna från offentligheten för att det hela skulle fungera. I den meningen förvaltade nykterhetsrörelsen den borgerliga offentlighetens ideologi med eftertryck och utgjorde alltså för kvinnornas del snarare en backlash än ett framsteg.

När det gäller avhandlingen i sin helhet så måste man konstatera att empirin tar väl mycket plats. En mer komprimerad och läsarvänlig faktaredovisning i kombination med en mer genomarbetad teoridiskussion hade varit att föredra. Men utan tvekan ger Kerstin Rydbecks avhandling en mycket bred inblick i en av våra stora folkrörelsers ideologi- och litteraturproduktion. Avhandlingen kommer förhoppningsvis att bilda utgångspunkt för ytterligare empirisk forskning och en fördjupad teoretisk diskussion, i båda fallen inte minst med avseende på internationella jämförelser.

Brigitte Mral

Wennström, Karin: *Å andras vägnar. LL-boken som litteratur-, kultur- och handikappolitiskt experiment. En kommunikationsstudie*. Linköping Studies in Arts and Science nr 131. Linköping 1995

Karin Wennströms avhandling *Å andras vägnar. LL-boken som litteratur-, kultur- och handikappolitiskt experiment. En kommunikationsstudie* behandlar en pionjärsats inom svensk bokutgivning, nämligen lästlätutgivningen under perioden 1968–1988. För den svarade under denna tid den s k LL-gruppen inom dåvarande Skolöverstyrelsen, SÖ. Avhandlingen som således är en nutidshistorisk undersökning byggd på ett omfattande källmaterial, aktualiserar litteraturhistorie-skrivningens problem och den inom modernare litteraturvetenskaplig forskning allt starkare inriktningen på läsarens roll och betydelse. Det är en tvärvetenskaplig avhandling som rör sig i skärmingspunkten mellan ett flertal discipliner. Tyngdpunkten är litteratursociologisk men åtskilliga andra områden tangeras: Handikappfrågor, psykologiska och pedagogiska frågeställningar, receptionsforskning, adaptationsproblem, olika metoder i fråga om läsinläring, läsbarhetsforskning och lingvistisk forskning. Allt detta finns på skilda plan med i Wennströms avhandling, vilket säger något om spännvidden i detta arbete. Författaren ser LL-verksamheten i ett vitt perspektiv. Den är, framhåller hon på s. 9, också en fråga om »delaktighet och demokrati». Mångfalden av infallsvinklar i avhandlingen ger variation men det går heller inte att förneka att den ymniga uppsättningen av metodansatser och angreppspunkter ger upphov till svårigheter, metodiskt och teoretiskt, i behandling och presentation av materialet. Till detta återkommer jag närmare senare.

Först vill jag, för att göra det lättare att följa min genomgång och diskussion av avhandlingen, ge en kortfattad historik och beskrivning av LL-utgivningen, den kulturpolitiska satsning som enligt vad författaren